

МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ

METHODOLOGICAL CHALLENGES IN SOCIOLOGICAL RESEARCH ON CIVIC PARTICIPATION

Статтю присвячено комплексному аналізу методологічних викликів, що постають перед сучасною соціологією в процесі дослідження феномену громадської участі. Актуальність роботи зумовлена глибокою суперечністю між нормативним ідеалом участі як основи демократичного врядування та практичними реаліями її імплементації, що часто позначені ризиками маніпуляції, формалізму та соціального виключення. На основі критичного огляду сучасної наукової літератури доведено, що традиційні підходи до вивчення участі, орієнтовані на вимірювання формальних індикаторів, є недостатніми для фіксації складних соціальних процесів, які лежать в її основі.

У статті детально розглядається ключова проблема, що полягає у вирішальній ролі дизайну та адміністрування процесів участі. Аналізується, як адміністратори та органи влади, контролюючи формат і ступінь залучення громадян, можуть як створювати умови для справжнього діалогу, так і «приборкувати» громадську активність, спрямовуючи її в безпечне та вигідне для себе русло. Це ставить перед соціологією фундаментальне методологічне завдання: розробити інструментарій, здатний розрізнити автентичну участь, що веде до розширення прав і можливостей громадян, та її імітацію, що слугує лише для легітимації заздалегідь прийнятих рішень.

Особливу увагу приділено методологічним труднощам аналізу прихованих механізмів виключення. Зокрема, розкривається сутність «парадоксу інклюзії», за якого ініціативи, формально спрямовані на максимальне залучення, на практиці можуть маргіналізувати критичні та незгодні голоси через нав'язування норми «конструктивної співпраці». Також аналізуються виклики, пов'язані з вивченням феномену неучасті, причинами якої є не лише брак часу чи ресурсів, а й глибоке відчуження від політичної системи та відчуття власної неефективності. На основі проведеного аналізу зроблено висновок про необхідність переходу до більш комплексної та критичної методології дослідження. Обґрунтовується потреба в розробленні такого дослідницького дизайну, який би дозволяв аналізувати владні відносини всередині процесів участі, ідентифікувати неформальні правила гри та оцінювати не лише процедурні аспекти, а й реальний ступінь впливу громадян на кінцеві рішення. У статті запропоновано шляхи для створення такого інструментарію, що є перумовою для адекватного соціологічного розуміння викликів і перспектив розвитку демократичного врядування.

Ключові слова: громадська участь, дизайн участі, соціальне виключення, імітація участі, автентична участь.

This article is dedicated to the comprehensive analysis of the methodological challenges faced by contemporary sociology in researching the phenomenon of civic participation. The relevance of this work is driven by the profound contradiction between the normative ideal of participation as a foundation for democratic governance and the practical realities of its implementation, which are often marked by risks of manipulation, formalism, and social exclusion. Through a critical review of contemporary scholarly literature, it is argued that traditional approaches focused on measuring formal indicators of participation are insufficient for capturing the complex social processes underlying it. The article closely examines the key issue of the decisive role of the design and administration of participation processes. It analyzes how administrators and authorities, by controlling the format and degree of citizen engagement, can both create conditions for genuine dialogue and «tame» civic activity, directing it into safe and advantageous channels.

This presents sociology with a fundamental methodological task: to develop tools capable of distinguishing between authentic participation that leads to the empowerment of citizens and its simulation that serves only to legitimize pre-determined decisions. Particular attention is paid to the methodological difficulties in analyzing hidden mechanisms of exclusion. Specifically, the essence of the «inclusion paradox» is revealed, whereby initiatives formally aimed at maximizing engagement may, in practice, marginalize critical and dissenting voices through the imposition of the norm of «constructive collaboration». The challenges associated with studying the phenomenon of non-participation are also analyzed, with causes not only including a lack of time or resources but also a deep alienation from the political system and a sense of personal inefficacy.

Based on the conducted analysis, the conclusion is drawn regarding the necessity of transitioning to a more complex and critical methodology of research. The need for a research design that allows for the analysis of power relations within participation processes, the identification of informal rules of the game, and the assessment of not only procedural aspects but also the actual degree of influence citizens have on final decisions is substantiated. The article proposes pathways for creating such tools, which are a prerequisite for an adequate sociological understanding of the challenges and prospects for the development of democratic governance.

Key words: civic participation, participation design, social exclusion, simulation of participation, authentic participation.

УДК 316.012:316.47

DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.76.3>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Кузьмук О.М.

к.соціол.н., доцент,

доцент кафедри політології

та публічного управління

Волинський національний університет

імені Лесі Українки

Вступ. Громадська участь визнається ключовим елементом сучасного демократичного врядування та необхідною умовою для сталого розвитку

громад. Особливої ваги вона набуває в кризових суспільствах, де здатність громадян до самоорганізації та спільного прийняття рішень стає факто-

ром національної стійкості. Однак, попри широку підтримку самої ідеї участі, її практична реалізація виявляє глибоку суперечність між нормативними ідеалами та управлінськими реаліями, що створює низку фундаментальних викликів для соціологічного аналізу.

Аналіз сучасної наукової літератури свідчить, що процеси участі не є нейтральними майданчиками для діалогу, а являють собою арену, де розгортаються складні владні відносини. Дослідження показують, що саме адміністратори та органи влади здебільшого контролюють дизайн, формат і ступінь залучення громадян. Це створює системний ризик перетворення участі на інструмент легітимації заздалегідь прийнятих рішень, а не на механізм реального впливу. Більше того, науковці фіксують «парадокс інклюзії», за якого навіть формально відкриті процеси можуть маргіналізувати критичні голоси, витісняючи їх під гаслом «конструктивної співпраці».

Це ставить перед соціологією центральне методологічне питання: як виміряти те, що не піддається простій квантифікації – автентичність діалогу, реальний ступінь впливу та приховані механізми виключення? Традиційні підходи, що фокусуються на формальних індикаторах, виявляються недостатніми для розрізнення справжньої участі та її імітації. У цій статті здійснено критичний аналіз таких методологічних викликів. Спираючись на методи концептуального аналізу та критику сучасних дослідницьких підходів, авторка обґрунтовує необхідність розроблення більш чутливого інструментарію, здатного аналізувати владні асиметрії та розрізняти автентичні практики розширення прав і можливостей громадян від їх симулятивних форм.

У сучасних демократичних суспільствах громадська участь розглядається як невід'ємний атрибут легітимного та ефективного врядування. Вона є інструментом підвищення якості управлінських рішень, посилення соціальної згуртованості та зміцнення довіри до публічних інституцій. Для України, в умовах повномасштабної війни, повоєнної відбудови та євроінтеграційних процесів, розвиток дієвих механізмів участі перетворюється на стратегічне практичне завдання, від розв'язання якого залежить стійкість та успіх подальших реформ.

Водночас саме на перетині теорії та практики виникає ключова наукова проблема, що стоїть у центрі цього дослідження. Існує глибокий розрив між нормативним ідеалом участі як процесу розширення прав і можливостей громадян та методологічною спроможністю соціології адекватно фіксувати та аналізувати цей феномен. Домінантні дослідницькі підходи, орієнтовані на вимірювання формальних індикаторів (кількість слухань, число учасників, відсоток схвалення), часто виявляються «сліпими» до прихованих владних асиметрій, процесів «приборкання» ініціативи та імітації діалогу. Вони не дають змоги надійно відрізнити

автентичну участь від її симулятивних форм, де залучення громадян використовується лише для легітимації заздалегідь прийнятих рішень.

Цей методологічний дефіцит має серйозні наслідки як для науки, так і для практики. Для соціології він веде до отримання викривлених даних, формування хибних теоретичних висновків про рівень громадянської активності та, в кінцевому підсумку, до кризи її пояснювального потенціалу. Для суспільної практики рекомендації, розроблені на основі таких даних, виявляються неефективними, оскільки вони спрямовані на вдосконалення процедур, а не на усунення глибинних бар'єрів, що перешкоджають реальному впливу громадян.

Отже, розроблення нової, критично орієнтованої методології для дослідження громадської участі постає як центральне науково-практичне завдання. Необхідно створити такий дослідницький інструментарій, який був би чутливим до аналізу дизайну процесів, владних відносин та прихованих механізмів виключення. Розв'язання цієї проблеми є не лише питанням удосконалення соціологічних методів, а й необхідною передумовою для будь-яких обґрунтованих спроб розвивати та підтримувати справжню демократичну участь у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження громадської участі є важливою складовою частиною сучасної соціології, що знаходить своє відображення як у масштабних моніторингових проєктах, які фіксують динаміку соціальних змін в українському суспільстві [2], так і в міжнародних працях, присвячених аналізу різноманітних форм та дизайнів залучення [7; 9]. Науковий дискурс визнає участь як складне явище, ефективність якого залежить від безлічі факторів. Проте глибокий аналіз літератури виявляє фундаментальну суперечність між теоретичним осмисленням участі та домінуючими методологічними підходами до її вивчення.

Значна частина емпіричних досліджень, особливо в українському контексті, спирається на кількісні стратегії, зокрема на метод опитування [3]. Цей підхід є незамінним для вимірювання поширеності певних установок чи фіксації формальних актів участі. Однак його пояснювальний потенціал виявляється обмеженим, коли ми звертаємось до класичної соціологічної теорії. Так, ідеал громадської участі як сфери раціонального, вільного від примусу діалогу, описаний Ю. Хабермасом [5], важко виміряти за допомогою стандартизованих анкет. Більше того, соціологія, починаючи з праць Е. Гофмана [11], учить нас розрізняти щирі дію та її перформативну імітацію, що ставить під сумнів валідність даних, які фіксують лише зовнішню, «фасадну» сторону участі.

Ця проблема стає ще гострішою, якщо розглядати участь через призму теорій, що фокусуються на владі та соціальних структурах. Дослідники з публічного адміністрування та політичних наук

емпірично фіксують, як участь може «приборкуватися» владними інституціями [13] або як процедури інклюзії можуть парадоксально призводити до виключення незгодних [10]. Соціологічна теорія дає ключ до розуміння глибинних механізмів цих процесів. Згідно з Е. Гідденсом, будь-яка соціальна дія, включно з участю, відбувається в межах структур, які одночасно й уможливають, й обмежують її [1]. П. Бурдьє своєю чергою показує, як у соціальних «полях» діють неписані правила та символічна влада, що визначають, чиї голоси є «легітимними», а чиї – ні [6]. Отже, «приборкування» та «парадокс інклюзії» є не просто адміністративними збоями, а проявами фундаментальних соціальних механізмів.

Таким чином, виокремлюється не розглянута раніше частина загальної проблеми: виникає глибокий методологічний розрив між теоретичною спроможністю соціології бачити участь як складну, вкорінену у владні структури соціальну практику та обмеженістю емпіричного інструментарію, що зводить її до набору формальних індикаторів. Попри здатність вітчизняної соціології до глибокої метатеоретичної рефлексії [4], на практиці це не завжди трансформується у створення комплексних дослідницьких дизайнів. Традиційні методи [3] виявляються «сліпими» до аналізу символічної влади [6], структурних обмежень [1] та перформативних аспектів [11], які визначають, чи є участь автентичною, як її описують Ч. С. Кінг та ін. [12], чи симулятивною.

Саме цій методологічній проблемі й присвячено статтю. Її завдання – теоретично обґрунтувати шляхи подолання цього розриву. Для цього пропонується не відмовлятися від кількісних методів, а інтегрувати їх у ширшу рамку, що спирається на якісний аналіз [14] та стратегію змішаних методів [8]. Синтез критичної соціальної теорії та гнучкого методологічного інструментарію дозволить розробити оновлену аналітичну модель для більш адекватного та повного аналізу громадської участі в сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до поставленої мети та завдань, основний виклад дослідження зосереджено на двох послідовних етапах. Перший етап передбачає критичний аналіз домінантних методологічних підходів до вивчення громадської участі для виявлення їх іманентних обмежень. Другий етап присвячено розробленню та обґрунтуванню оновленої аналітичної рамки, здатної подолати ці обмеження та забезпечити більш валідне дослідження феномену.

Критичний аналіз провідних сучасних методологій показав, що значна частина емпіричних досліджень, особливо в українському контексті, спирається на кількісні стратегії, зокрема на метод опитування [3], що є незамінним для вимірювання поширеності певних установок чи фіксації формальних актів участі. Однак, розглядаючи участь як складний соціальний феномен, ми виявляємо ґносеологічні обмеження такого підходу. У соціо-

логічних працях Е. Гофмана [11] розрізняють ширину та її перформативну імітацію. Тож методології, що фіксують лише факт присутності на зборах чи підписання петиції, ризикують вимірювати не реальне залучення, а лише «презентацію себе» як активного громадянина, ігноруючи автентичність цієї дії.

Ця проблема стає ще гострішою, якщо розглядати участь через призму класичних соціологічних теорій влади та структури. Е. Гідденс у своїй теорії структурації доводить, що будь-яка соціальна дія відбувається в рамках структур, які одночасно й уможливають, й обмежують її [1]. П. Бурдьє своєю чергою показує, як у соціальних «полях» діють неписані правила та символічна влада, що визначають, чиї голоси є «легітимними» [6]. З цієї теоретичної оптики такі явища, як «приборкування» участі [13] чи «парадокс інклюзії» [10], є не просто адміністративними збоями, а проявами фундаментальних соціальних механізмів. Традиційні кількісні методи виявляються «сліпими» до цих процесів: вони не здатні зафіксувати, як дизайн процесу [7] чи символічний капітал учасників впливають на кінцевий результат. На думку Ю. Хабермаса [5], ідеал громадської участі – сфера раціонального, вільного від примусу діалогу. Однак він залишається недосяжним для методологій, нечутливих до комунікативних викривлень та владних асиметрій.

Таким чином, першим науковим результатом є висновок, що методологічний редукціонізм у дослідженнях участі – це не просто технічна, а глибока теоретична проблема. Він призводить до епістемологічної сліпоти, систематично ігноруючи процеси структурування, боротьбу за символічну владу та перформативні аспекти, що й визначають, чи є участь автентичною, чи симулятивною.

Другим, і головним, науковим результатом статті є розроблення аналітичної рамки для оцінювання автентичності громадської участі. Вона є відповіддю на виявлені методологічні виклики і пропонує змістити фокус соціологічного аналізу з питання «*Чи відбувається участь?*» на питання «*Як саме вона відбувається і до яких наслідків призводить?*». Ця рамка базується на ідеї «автентичної участі» [12] та вимагає застосування змішаної методології дослідження [8], що поєднує сильні сторони різних підходів. Вона включає три ключові аналітичні виміри.

Для соціологічного аналізу автентичності громадської участі необхідно застосувати комплексний підхід, що охоплює три взаємопов'язані виміри: дизайн процесу його інклюзивності та комунікативну якість, а також реальний вплив на прийняття рішень і соціальні структури. Насамперед дослідницька увага має бути зосереджена на аналізі самого дизайну, тобто «архітектури» процесу участі як специфічного соціального поля [6]. Методологічно це означає перехід від вивчення суб'єктивних вражень учасників до глибинного аналізу інституційних рамок через експертні

інтерв'ю з організаторами, вивчення регламентних документів та протоколів. Ключовими питаннями на цьому етапі є визначення акторів, що встановили «правила гри», етапу, на якому було залучено громадян, а також оцінення реального балансу влади та символічного капіталу між різними стейкхолдерами. Далі аналіз переходить до виміру інклюзивності та комунікативної раціональності, що дозволяє подолати «парадокс інклюзії» [10] та оцінити якість самого діалогу. Тут у фокусі опиняються питання про те, хто був відсутній у процесі й чому, та як ставилися до критики й альтернативних позицій. Це вимагає застосування якісних методів інтерпретації [14] та дискурс-аналізу для з'ясування, чи докладалися реальні зусилля для залучення маргіналізованих груп і чи був діалог вільним від прихованого примусу, як того вимагає ідеал комунікативної дії [5]. Завершальним і центральним критерієм оцінювання автентичності участі є аналіз її реального впливу та здатності спричиняти структурні зміни. Соціологічне дослідження має вийти за межі вимірювання суб'єктивної задоволеності учасників і перейти до об'єктивного оцінювання наслідків. Ключовими аналітичними питаннями стають: які конкретні пропозиції, висловлені громадянами, були інтегровані у фінальне рішення; чи призвів процес участі до довготривалих змін у правилах, розподілі ресурсів або відносинах влади, тобто чи відбулася структурація в розумінні Е. Гідденса, що свідчить про справжню трансформативну силу партисипативного процесу [1].

Таким чином, запропонована аналітична рамка, що інтегрує аналіз дизайну, інклюзивності та реального впливу, є цілісною методологічною стратегією. Вона дозволяє соціології перейти від формальної фіксації актів участі до глибокого, критичного аналізу її демократичної якості, що є необхідною умовою для отримання валідного знання про стан сучасного громадянського суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене теоретико-методологічне дослідження дозволяє зробити низку загальних висновків, що стосуються ключових викликів у соціологічному вивченні громадської участі.

По-перше, доведено, що головна методологічна проблема полягає в розриві між складністю феномену участі, як її осмислюють провідні соціологічні теорії, та обмеженістю традиційних дослідницьких інструментів. Було показано, що методи, орієнтовані на вимірювання формальних індикаторів [3], виявляються неспроможними зафіксувати ключові якісні аспекти. Вони ігнорують, що участь є соціальною практикою, яка структурується владними відносинами та символічним капіталом у певному «полі» (за П. Бурдьє [6]), а також є ареною перформативної взаємодії (за Е. Гофманом [11]), де імітація може превалювати над автентичною дією.

По-друге, як відповідь на виявлені виклики у статті було обґрунтовано інтегративну аналі-

тичну рамку для оцінювання автентичності участі. Цей ключовий науковий результат роботи пропонує змістити фокус соціологічного аналізу з питання «Чи відбувається участь?» на питання «Як саме вона відбувається і до яких наслідків призводить?». Запропонована рамка, що включає три виміри – аналіз дизайну та владних асиметрій, аналіз інклюзивності та комунікативної раціональності (за Ю. Хабермасом [5]), а також аналіз реального впливу на структурні зміни (за Е. Гідденсом [1]), є цілісною методологічною стратегією. Вона дозволяє соціології перейти від простої фіксації актів участі до глибокого, критичного аналізу її демократичної якості.

Отримані результати відкривають значні перспективи для подальших наукових пошуків у даному напрямку. Нагальним завданням є перехід від теоретичного обґрунтування до емпіричної апробації запропонованої аналітичної рамки. Подальші дослідження можуть розвиватися за кількома векторами.

Запропонована аналітична рамка насамперед потребує емпіричної валідації через проведення низки кейс-стаді конкретних ініціатив громадської участі в Україні, наприклад, у сферах бюджетування, міського планування чи повоєнної відбудови, що дозволить протестувати та вдосконалити її аналітичну спроможність в українському соціальному контексті. На основі цих апробованих підходів доцільним видається розроблення прикладного інструментарію: стандартизованих протоколів для експертних інтерв'ю, чек-листів для спостереження за динамікою публічних слухань з урахуванням перформативних аспектів, а також методик аналізу документів для відстеження реального впливу громадян. Надалі такий підхід може стати основою для порівняльних досліджень практик участі в різних регіонах чи сферах політики, виявляючи вплив соціальних «полів» та «габітусів» акторів на її автентичність. Окрім того, застосування інтегративної моделі в межах лонгітюдних досліджень дозволить відстежити динаміку трансформації практик участі та емпірично перевірити теорію структурації [1]. Таким чином, виконуючи поставлені завдання, слід зазначити, що подальші дослідження можуть бути спрямовані на розвиток критично орієнтованої та теоретично обґрунтованої соціології громадської участі, здатної надавати валідні дані для розбудови дієвих демократичних інститутів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гідденс Е. Конститування суспільства: Нариси з теорії структурації / пер. з англ. В. Івашка. Київ : Ніка-Центр, 2003. 562 с.
2. Головаха Є.І. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. Вип. 9 (23). 468 с.
3. Паніотто В.І., Харченко Н.М. Методи опитування: підручник. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2017. 368 с.

4. Резнік В.М. Соціологічне метатеоретизування: історія та сучасність. Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. 506 с.

5. Хабермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості / пер. з нім. А. Онишка. Львів : Літопис, 2000. 320 с.

6. Bourdieu P. The Logic of Practice / transl. by R. Nice. Stanford : Stanford University Press, 1990. 333 p.

7. Bryson J. M., Quick K. S., Slotterback C. S., Crosby B. C. Designing public participation processes. *Public Administration Review*. 2013. Vol. 73, no. 1. P. 23–34.

8. Creswell J. W., Plano Clark V. L. Designing and conducting mixed methods research. 3rd ed. Los Angeles : Sage Publications, 2018. 520 p.

9. Fung A. Varieties of participation in complex governance. *Public Administration Review*. 2006. Vol. 66 (special issue). P. 66–75.

10. Glimmerveen, L., Ybema, S., & Nies, H. (2021). Who participates in public participation? The exclusionary effects of inclusionary efforts. *Administration & Society*. 2021. 54(2), 195–224.

11. Goffman E. The presentation of self in everyday life. New York : Anchor Books, 1959. 259 p.

12. King, Cheryl Simrell, et al. «The Question of Participation: Toward Authentic Public Participation in Public Administration.» *Public Administration Review*, vol. 58, no. 4, 1998, pp. 317–26.

13. Pløger, John. "Politics, Planning, and Ruling: The Art of Taming Public Participation." *International Planning Studies*, vol. 26, no. 1, 2021, pp. 1–15.

14. Silverman, David. *Interpreting Qualitative Data*. 6th ed., SAGE Publications, 2020.

Стаття надійшла у редакцію: 09.08.2025

Стаття прийнята: 23.08.2025

Опубліковано: 23.10.2025